

TRES DE LLEIDA . TRADICIÓ I MODERNITAT
Isidor Cònsul

Joan Santamaria, **La roda de la fortuna**. Edició de Miquel Viladegut. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida, 1997. Emili Bayo, **Traïdors i covards**. Empúries. Barcelona, 1997. **Viatges per ponent**. Edició de Joan Ganau. Biblioteca Literària de Ponent. Ajuntament de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 1997.

En els primers mesos que portem cremats d'enguany, han arribat tres novetats literàries d'aire ponentí que de cap manera no haurien de passar de puntetes, ni s'haurien de perdre en les calaixeres de l'oblit. Entre altres raons perquè configuren en elles mateixes un compendi de lletres lleidatanes i lliguen, amb traça i bon ofici, les garlandes d'un *contínuum* en la tradició literària del ponent català.

Començo per **La roda de la fortuna**, una voluminosa novel·la que deixà inèdita Joan Santamaria (1884-1955), i que finalment ha vist el sol de l'edició mercès a la tenacitat de Miquel Viladegut i al bon nas de Josep Borrell, director de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Tot i que sóc més aviat crític amb les publicacions institucionals, perquè opino que l'administració no ha de fer cap competència deslleial al món editorial, en aquest cas sembla clar que, sense un projecte de recuperació oficial, **La roda de la fortuna** encara seria la coneguda novel·la inèdita de Joan Santamaria que figura en l'entradeta de l'escriptor a la **Gran Enciclopèdia Catalana**. És un d'aquells casos, doncs, on sembla justificat l'esforç de rescatar un text de més de cinquanta anys enrere, no tant per l'obra en ella mateixa sinó en atenció al prestigi i a la memòria de l'autor.

TORRENCIALITAT I NOVEL·LA URBANA

Com succeeix a bona part de la literatura de Joan Santamaria, amb l'excepció, potser, de **Visions de Catalunya** (1927-1935), **La roda de la fortuna** participa d'una manera de fer torrencial pròpia d'un temperament que, segons Domènec Guansé, era un tipus d'extraordinària vitalitat, de fantasia vivacíssima i d'una sensibilitat a flor de pell en constant vibració. Una imatge que no s'allunya de les pinzellades agres del retrat que li féu Pla, on presenta Joan Santamaria com un escriptor ple de força i sense aturador, autor d'una **literatura desmanegada i xarbotant, escandalosa i cridanera, però pueril, a tot raig, sense engaltar**. Deixada a l'espontaneïtat, aquesta força generava -segon Pla- un estil mudat, d'adjectius extremats, de colors llampants i de formes espectaculars. Fins al punt que, **si vestir bé consisteix a passar desapercebut, la sastreria del senyor Santamaria era d'una notorietat de tècnic d'ultramarins o de sarauista d'envelat**.

La roda de la fortuna corre en paral·lel a la tradició del *bildungsroman* i esdevé, doncs, una novel·la de la formació, pràcticament autobiogràfica i emmarcada en la infantesa del protagonista. Com a virtuts de més eficàcia, l'obra conserva la gràcia d'un costumisme plàstic i saborós que de tant en tant sorprèn el lector des de la superfície plana de seqüències decididament pintoresques. També cal destriar-hi l'ús d'una llengua que s'omple de singularitats lèxiques i d'expressions dialectals, i remarcar, sobretot, que es tracta de la primera novel·la urbana que té la ciutat de Lleida com a geografia i referent. Una Lleida de tradició agrària, de finals del XIX i amb els tòpics d'un provincianisme militant que s'omple de botiguers i capellans. No és, però, l'única geografia d'una **Roda de la fortuna** que també passa per un poblet de Les Garrigues, tresca els aspres del Turbó i es passeja per geografies castellanques poc definides.

MEMÒRIA I SENSIBILITAT

Si **La roda de la fortuna** inaugura les poques novel·les que transiten la pell urbana de Lleida, ara la llista es pot ampliar amb la sorprenent revelació narrativa d'Emili Bayo a **Traïdors i covards**, una obra senzillament esplèndida, intel·ligent i madura. Comparada amb la de Joan Santamaria, **Traïdors i covards** només guarda aquesta tangencialitat urbana referida a Lleida i, si voleu, el detall que, més de mig segle després, els ganàpies lleidatans encara centren el sentit de l'aventura en organitzar-se per anar a roba fruita, com també succeeix a **La roda de la fortuna**.

Per la seva trama política vinculada a la clandestinitat antifranquista i també per l'admirable història crepuscular d'un dels protagonistes, **Traïdors i covards** m'ha recordat el món i la tensió de les primeres novel·les d'Antonio Muñoz Molina, de **Beatus Ille** fins a **Beltenebros**. Ara bé, amb independència que funcionin més o menys aquests mecanismes de fontaneria crítica, l'encert de la novel·la deriva, sobretot, de l'eficàcia de dues coordenades: la primera neix d'una història ben explicada i d'un argument hàbilment travat que el novel·lista disposa amb salts de cavall en el temps i estratègies d'ocultació pròpies de la narrativa policíaca. El segon eix ve conformat, del fons a la superfície de la novel·la, per una crònica generacional, un tou de bella prosa memorialística i un coixí costumista que repassa la infantesa i la primera adolescència del narrador en un barri de frontera, habitat en bona part per immigrants, en la Lleida de finals dels seixanta. La torna es feta d'homenatges al cinema (impagable el text que evoca la darrera seqüència d'**El tercer home**), digressions diverses i jocs de literatura dins de la literatura que acaben d'arrodonir aquesta esplèndida primera novel·la d'Emili Bayo.

No hi ha dubte, doncs, que la bondat de **Traïdors i covards** justifica de sobres presentar Emili Bayo com un nom a seguir, un narrador amb projecció de futur i un escriptor que caldrà tenir en compte en el panorama més recent de la narrativa catalana. Un novel·lista, d'altra banda,

que s'ha iniciat des d'una talaia de maduresa i ens ha estalviat, cosa que sempre és d'agrair, les provatures incipients i les espernegades a voltes guites de les beceroles d'un creador.

L'ESPERIT I L'AVENTURA DEL VIATGE

El tercer text per a ressenyar és l'antologia **Viatges per ponent**, ordenats amb criteri cronològic i acomboiats amb un estudi introductori de Joan Ganau. El conjunt aplega una vintena de papers que van des d'un primer testimoni llatí -de Juli Cèsar referit a la guerra amb Pompeu- fins a les manifestacions dels darrers esperits romàntics i els representants de la passió excursionista a cavall del XIX i el XX. Entre el cap i la punta, el lector troba dos textos àrabs, un d'Anselm Turmeda i un cabàs d'experiències que transiten l'espina del temps des del segle XVI fins a començaments de l'actual. En bona part són fills del racionalisme il·lustrat i d'una sensibilitat romàntica que va recuperar l'esperit i l'aventura del viatge, actualitzant la dita llatina de **navigare necesse est, vivere non est necesse**.

Entre les experiències antologades i per no repetir els testimonis més coneguts de Jovellanos, Verdaguer o Antoni Maria Alcover, remarco el paper d'Arthur Young extret de **Viatge a Catalunya. 1787** (Garsineu. Tremp, 1993). El trio perquè, entre els viatgers il·lustrats, fou potser l'experiència de més pit, tingué l'originalitat d'entrar a Catalunya per un camí poc fressat -la Vall d'Aran i el Pallars- i el seu testimoni abunda en detalls de costumisme negre. La mirada de l'escriptor anglès, que era un especialista en temes agraris, es passeja severa per una geografia pobra, de pobles sense xemeneies ni vidres a les finestres i denuncia la brutícia dels hostals i les menges dubtoses que els servien. L'hostal de Viella, per exemple, només disposava de dos llits per a rebre els viatgers i, quan hi havia més aflluència, estenien **palla per terra, i campí qui pugui**. Camí de Barcelona, Young pujà per Arties, Salardú i Tredós fins a passar el Port i baixar cap a Esterri d'Àneu i Escaló. L'hostal d'Escaló era tan brut que no gosà ni entrar-hi, i el guia va dur-lo a la rectoria on tingué lloc una escena de pintoresc costumisme. El capellà **va córrer al riu a pescar unes quantes truites**, un dels feligresos portà uns pollastres que capolaren allí mateix i aviat s'hi reuniren **dues alegres mosses amb tres o quatre homes (...) que s'afanyaren a fer-nos passar la fam**. El vi, però, era vinassa amb regust de la pell del bot, i l'aiguardent empestava d'anís. Tot i la bona voluntat, el problema s'agreujà en anar-se'n a dormir per la companyia que els feren **les puces, xinxes, ratolins i rates**. L'endemà, el viatger va prendre nota de la forja catalana de Llavorsí, dels obradors de cànem de Rialb i de la salina de Gerri on comenta que tot hi era aprofitat amb intel·ligència i arriba a La Pobla de Segur on, escaldats per l'experiència de les nits anteriors, s'estatjà, de manera sumptuosa, a casa d'un botiguer. En dos dies més saltaren per Orcau i Isona cap a la vall del Segre, Pons, Torà i de dret a Barcelona.

Tres llibres diferents que tenen, però, la virtut de casar passat i present, i configurar en ells mateixos un vistós compendi de la tradició literària de Ponent. _____

Isidor Cònsul